

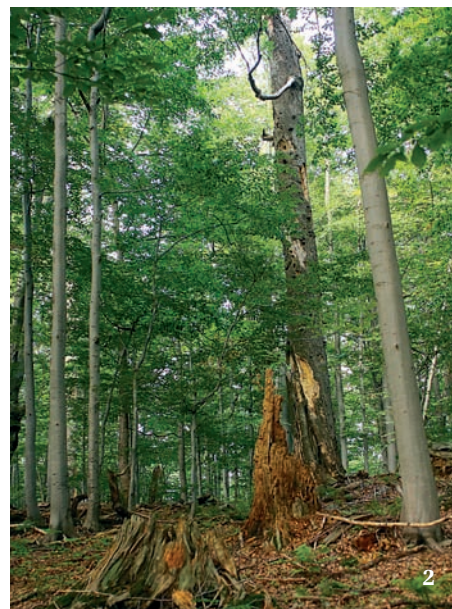
Datel černý – pták roku 2017

Veřejností oblíbenou kampaň tradičně vyhláší Česká společnost ornitologická (ČSO), partnerská organizace celosvětového sdružení na ochranu ptáků a přírody BirdLife International. Datel černý (*Dryocopus martius*), již 27. pták roku, byl letos zvolen jako druh, který potřebuje ke sběru potravy a k hnízdění porosty s mohutnými stromy a na ně vázaným hmyzem i dalšími organismy. Současně sám přispívá k druhové pestrosti lesa vytvářením hnízdních příležitostí pro jiné ptáky. A právě na význam druhově bohatého lesa chceme touto volbou poukázat. Hlavním cílem je vzbudit zájem veřejnosti o ptáky a přírodu a vyzvat ji k aktivnímu zapojení, ať už vlastním pozorováním, nebo ochranou vybraného druhu – vydejme se tedy do lesů a pátrejme po datlovi.

Setkání s datlem černým v přírodě je vždy zážitkem. Většinou pouze zaslechneme jeho táhlé pronikavé volání, které bývá přepisováno jako „klijééé“ a nese se do vzdálenosti i několika kilometrů. Datli ho vydávají celoročně a oznamují tak, že se nacházíme v jejich teritoriu. Hlavně v hnízdní době můžeme slyšet i zvuky připomínající smích „kli-kli-kli“. Často ptáka zahlédneme v letu, který je přímý, nikoli vlnkovitý, jak je typické pro ostatní naše šplhavce (Piciformes). Při něm se ozývá vysokým hlasitým opakovaným „kri-kri-kri“. Spatříme-li datla z větší blízkosti, což se podaří zejména na jaře, kdy samci obhajují svá teritoria a vybírají si samice, upoutá nás působivým vzhledem. Vždyť tento pták je naším největším zástupcem šplhavců, dorůstá délky až 47 cm a může dosahovat hmotnosti až 370 g.

Obývá souvislé listnaté, jehličnaté i smíšené porosty, v nichž jsou zastoupeny staré stromy s dostatečnou tloušťkou kmene

k tesání dutin, a také stromy i mrtvé dřevo s dřevokaznými mravenci a brouky, kteří tvoří základ jeho potravy. Životu v lese se datel dokonale přizpůsobil. Šplhání napomáhá zgyodaktylní noha s ostrými drápy, jejíž dva prsty směřují dopředu a dva dozadu. Neméně důležitá jsou tuhá ocasní pera, o která se pták opírá, mohutný běháč a silné svaly. Robustní a svalnaté má celé tělo, protože musí odolávat otřesům vyvolaným údery zobáku do dřeva při tesání dutin, dobývání potravy a bubnování. Tak nazýváme hlasité monotónní rány do znělého dřeva, jimiž datli označují teritorium zejména v březnu až květnu. Bubnování představuje zvláštní schopnost datlovitých (Picidae) a jeho rychlost, rytmus a intenzita jsou druhově specifické. Datel uštědří dřevu až několik stovek ran rychlostí 20 úderů za sekundu. Aby jeho mozek odolal otřesům, je položen výše než zobák a chráněn houbovitou kostní tkání. Vibrace jsou navíc pohlcovány silnými

2

svaly na krku a čelistech. Zobák ukrývá další jedinečný nástroj – dlouhý lepkavý jazyk se zpětnými háčky, zakončený špičkou, zavěšený na prodloužené jazylce, která se v podobě dvou oblouků stáčí kolem temene lebky nazpět k nozdram. Jazyk je posouvána svaly, jimiž může datel jazyk prudce vymrštit až 5 cm ven ze zobáku a vytáhnout jím hmyz z chodbiček.

Datla na první pohled rozpoznáme podle černého šatu, jediná barevná pera tvoří na hlavě červenou čepičku. Podle jejího rozsahu určíme pohlaví, a to i u mláďat, jakmile se začínají opeřovat. Červená pera rostou samcům od kořene zobáku a pokrývají celé temeno, zatímco u samic vyrůstají pouze na konci temene. Podle zbarvení zobáku lze zjistit přibližné stáří ptáku. U dospělých jedinců ho zakončuje černá špička, ale zobák tohoročních mláďat je celý krémově bílý.

Mimo hnízdní období jsou datli solitérní a omezují kontakty s ostatními jedinci svého druhu i s dalšími ptáky. Nemají ani zapotřebí chovat se agresivně, většina interakcí se vyřeší respektováním pravidla, že dominantní (obvykle větší) jedinec má přednost. Sami se mohou stát obětí predátorů, občas je uloví jestřáb lesní (*Accipiter gentilis*), zřídka krahujec obecný (*A. nisus*) nebo výr velký (*Bubo bubo*).

Datli jsou monogamní a tentýž pár spolu hnízdí často opakovaně. Dutiny tesají obě pohlaví, většinou však pozve samec samici do některé ze svých dutin, již pak společně dokončí. Bývá umístěna 8–20 m nad zemí a vyznačuje se hladkými okraji oválného vletového otvoru. Oba rodiče se střídají v inkubaci vajec a krmení mladých. Hnízdění bývá velmi úspěšné a ze 70–90 % hnízd mohou být vyvedena mláďata. K příčinám občasného neúspěchu patří predace, především kunou lesní (*Martes martes*), někdy zlomení kmene při silném větru, je-li dutina nevhodně umístěna, případně nešetřná

- 1 Přibližně od stáří tří týdnů šplhají mláďata datla černého (*Dryocopus martius*) k vletovému otvoru, kde je rodiče zvenku krmí. Foto O. Prosícký
- 2 Datel černý vyhledává les s různými starými stromy a s mrtvým dřevem. Foto Z. Tyller

1

3 až 5 Datli kladou na dno dutiny hluboké až 60 cm a vystlané třískami 3–5 vajec; v dutině nepotřebují maskování a jsou čistě bílá (obr. 3). Dvoutýdenní mládě začíná vidět a opeřovat se (4).

V dutině zůstávají mládě až čtyři týdny (5). Foto: V. Šena (obr. 3 a 4) a Z. Tyllner (5)

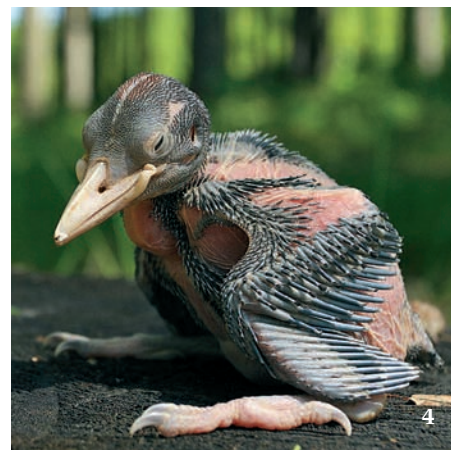
6 Datel se dokáže při sběru potravy pohybovat i po zemi. U vydatného zdroje se krmí dlouho a navštěvuje ho opakovaně. Foto L. Skalický

7 a 8 Otvory vzniklé při tesání a vybírání dřevokazných mravenců mohou být velké i 50 x 20 cm. Datla prozradí také až 10 cm dlouhé třísky u paty kmene (obr. 7). Při hledání hmyzu odkryje datel ve dřevě chodbičky, potravní otvor ale neústí v komůrku jako hnízdní dutina (8). Foto: P. Šaj (obr. 7) a P. Kurlapski (8)

9 Některé populace sýce rousného (*Aegolius funereus*) jsou při hnízdění na datlích dutinách závislé. Z archivu Dobrovolného ekologického spolku – ochrana ptactva Plzeň

těžba. Když hnízdění probíhá dobře, opouštějí mláďata po necelém měsíci bezpečí dutiny a nastávají pro ně náročné období, kdy si musejí osvojit létání a naučit se odolávat predátorům. Po 1–2 měsících je rodiče vyženou z teritoria.

Datel černý je důležitým článkem lesního ekosystému. Ve svém teritoriu má vždy několik dutin, některé používá k nocování, v jiných hnízdí a další jsou již opuštěné. A právě staré dutiny šplhavců (také po strakapoudech a žlunách) slouží mnoha

sekundárním dutinovým hnízdičům, tedy druhům, které si je neumějí tesat samy. Přirozených dutin, vzniklých např. vyhnitím ulomené větve, bývá omezený počet, a tak šplhavci významně zvyšují nabídku hnízdních možností. Ve velkých datlích dutinách hnízdí sýc rousný (*Aegolius funereus*, obr. 9) nebo holub doupňák (*Columba oenas*), ale vejde se do nich i puštík obecný (*Strix aluco*). Menší dutiny po strakapoudech využívají brhlíci, sýkory, lejsci nebo kulíšek nejmenší (*Glaucidium passerinum*). Dutiny slouží také hmyzu a savcům. K úkrytu i hnízdění je využívají vosy, sršni, čmeláci nebo např. zlatohlávcí. Možnost odpočinku v nich nalézají netopýři a stávají se doupětem plchů, plísků nebo kuny lesní. Klíčová role datla černého jako producenta dutin je proto nezpochybní-

elná. Současně bývá považován za indikátor druhově bohatého lesa, vypovídající o dobré kondici porostu. Do třetice ho lze označit za deštníkový druh, z jehož ochrany profituje množství dalších druhů osidlujících stejná stanoviště.

V Evropě není datel černý v současnosti ohrožen. Podle výsledků jednotného programu sčítání ptáků v České republice jeho početnost mírně stoupá. Pravděpodobně díky většímu zalesnění krajiny, nově vyhlášeným chráněným oblastem i místním změnám směrem k šetrnějšímu lesnímu hospodaření jsou i populace dalších našich datlovitých stabilní, nebo mírně rostou. Pro udržení tohoto trendu je důležité, aby lesní hospodáři ponechávali dostatek starých stromů včetně napadeného a mrtvého dřeva. Můžeme přispět tak, že budeme

např. požadovat dřevěné výrobky z českého dřeva s certifikací FSC, zaručující původ z šetrně obhospodařovaných lesů. Dále se můžeme podílet na ochraně douglasových stromů jejich značením (aktivita poboček ČSO). Tyto stromy zůstávají po dohodě s majiteli porostů ponechány k přirozenému dožití a rozkladu.

Cílem této kampaně je také vyzvat veřejnost k mapování výskytu datla. Uvidíte-li ho v přírodě, zadejte své pozorování do Faunistické databáze ČSO na webové stránce birds.cz/avif. Z údajů se můžeme dozvědět, jaké je současné rozšíření datla u nás, jaký nejmenší souvislý porost je schopen osídlit nebo v jaké vzdálenosti od lidských

sídel hnízdí. Uvedete-li při vkládání údajů i hnízdní kategorii, pomůžete tak obohatit sběr dat pro nové vydání hnízdního atlasu ptáků České republiky.

Více se o datlovi černém dozvíte v časopise *Ptačí svět*, který je volně ke stažení na www.birdlife.cz.

Tomáš Grim

Kukačka v dutině aneb Věda může být jen o tom, co se opakuje

**Tak trefně poznamenává Antoine Saint-Exupéry v Citadele. Vědci na to zapo-
mínají, kdykoli se snaží prodat své výsledky pod rouškou obecnosti. Tak třeba
nedávný článek založený na studiu jediného druhu – rákosníka obecného (*Acro-
cephalus scirpaceus*), v názvu tvrdí: „ptáci používají pro rozpoznání nemime-
tických parazitických vajec UV světlo.“ To těžko, když část ptáků, např. straka
nebo žluva, UV světlo vůbec nevidí. Na rákosníkovi obecném nic obecného není,
rákosník obecný není „ptáci“. Jenže podobných „přestřelů“ je odborná litera-
tura plná, včetně článků na modloslužebných impaktových piedestalech – jak
např. ilustruje hojně citovaná práce v časopise *Nature*, kde vidíme klasický
publikační trik: modelová skupina (ptáci) je v názvu článku vynechána, takže
se publikace klamně tváří, že je o všeobecném „druhovém bohatství“.**

Madsen Pirie, dnes už penzionovaný profesor logiky a filozofie, jde k jádru věci ve své skvělé knize *Jak vyhrát každou debatu: užívání a zneužívání logiky*, kde píše: „Vědecké poznání je jako bitevní pole podmínované *secundum quid*.“ *Secundum quid* je jeden z desítek typů logicky chybných argumentů (převážně z nich se skládá většina mezilidských slovních půtek) – konkrétně jde o falešný závěr založený na nedostatečných důkazech.

Kukačka obecná (*Cuculus canorus*) své potomstvo nesvěřuje k vykrmení jen tak někomu. Jsou sice doloženy případy kukaččích vajec z hnízd potápky malé, bělokura rousného, poštolky obecné, písíka obecného, jespáka bojovného, ledňáčka říčního, slípký zelenonohé, bažanta obecného a jiných, často nekrmivých ptáků. Tyto podivné případy ale nic nemění na tom, že každá samice kukačky má jasnou preferenci pro jeden konkrétní druh vhodného hostitele, tedy drobného hmyzožravého pěvce, který staví otevřené hnízdo. To dokládají sledování samic pomocí rádiové telemetrie i molekulární data (např. Honza 2000, Grim 2001). Ta navíc ukazují, že mnohá kukaččí vejce v muzeích nejsou vůbec kukaččí, ale atypická vejce „hostitele“! Seznam podivných hostitelů výše tedy berme s rezervou.

V jakémkoli textu o výběru hostitele kukačkou zazní i zmínka o nevhodných

1 Doklad mláděte kukačky obecné (*Cuculus canorus*) po vylétnutí z hnízda sýkory koňadry (*Parus major*); s anténou satelitního vysílače pro sledování jeho pohybu (blíže obr. na 3. str. obálky). Koňadra uzurpovala již parazitované hnízdo rehka zahradního (*Phoenicurus phoenicurus*), kukačka vytlačila potomstvo až na jedno sýkoří mládě (viz obr. 4), které s kukačkou vylétlo. Utula, Finsko

hostitelích; jejich archetypem jsou sýkory. Hnízdní dutinách a vstupní otvory mají tak malé, že neumožní samici kukačky naklást. I kdyby kukačka vejce „vstřelila“ (tento mezi ptáky dříve neznámý způsob kladení vajec se nám skutečně podařilo doložit), nedostalo by se obří parazitické mládě ven. A jak na základě takové nevhodnosti předpokládáme, různé druhy sýkor a dalších dutinových hnízdičů (např. lejsků) nevyhazují žádná cizí vejce (Grim 2016a). To dobře zapadá do představy, že v minulosti mezi sýkorami a kukačkou koevoluce vůbec neproběhla.

Jenže, jak jsme se to „dozvěděli“? Metodika určuje výsledky. Sýkora koňadra (*Parus major*) je jedním z nejprozkoumanějších ptáků světa, nicméně téměř všechno, co o ní víme (opravdu?, viz druhá část věty), pochází ze studia populací, které nežijí v přirozených lesích, ale v umělých plantážích na dřevu, nehnízdí v přirozených dutinách, ale umělých budkách (jejichž design a dokonce i materiál ovlivňují hnízdní parametry, Møller a kol. 2014), a proto nežijí v přirozených hnízdních hustotách, ale podstatně uměle navýšených. „Normální“ sýkory žijí jinak (Wesołowski 2007). Co když absence parazitismu u sýkor je nevyhnutelným vedlejším produktem malých vstupních otvorů umělých obydlí, které jim podstrčili ornitologové? Přirozené dutiny mívají často mnohem větší vstup. A navíc koňadra nežije pouze v Evropě.

Proto jsme se podívali do domácnosti sýkor podrobněji (Liang a kol. 2016). Zahrnuli jsme koňadry nejen evropské, ale také asijské: v Číně hrozí potenciální parazitismus od celé druhové řady kukaček, některých tak malých, že by pronikly i do budek evropského typu s malými vstupními otvory, o přirozených dutinách nemluvě. Na rozdíl od podobných studií jsme nesledovali na každém kontinentě jen jednu populaci, ale 7 evropských (dvě v České republice, dvě v Dánsku a tři v Norsku) a pět asijských (napříč severojižním gradientem v Číně). To je naprosto zásadní: ze srovnání jediné evropské a jediné asijské populace bychom nemohli vyvodit nic; jakékoli dvě populace čehokoli se liší vždy (s rostoucí velikostí vzorku je to nevyhnutelné, viz učebnice statistiky) a neexistuje způsob, jak odvodit, který z desítek faktorů, jenž se vždy liší mezi dvěma body na Zemi, je za rozdíl zodpovědný. Jediné, co z takových dvoulokálních studií můžeme odvodit, je, že autoři nechápou nejzákladnější principy vědeckého bádání (Grim 2016b). Mimo chodem, srovnávání dvou populací (případně druhů apod.) je stále nejrozšířenější chyba v ekologickém výzkumu; říkáme jí pseudo-replikace. Lékem na ni je metareplikace (Grim a Trnka 2014), tedy opakování celých studií v prostoru, případně v čase a napříč